

SZÓKA BERNADETT

Andare a una nozza o a un matrimonio? – kérdezi egy svájci olasz

A svájci Ticino, valamint Graubünden kanton egy részén beszélt olasz nyelv az egyedüli Olaszországon kívül, melyet nemzeti nyelvnek tekintenek. A nyelvi közösségek a maguk olasz nyelvét beszélik, mely nem csupán svájci, hanem föderális, emigrációs nyelv is. Érdekes kérdés, vajon az olasz nyelvű svájciak mennyire vannak tudatában, hogy sok általuk használt szó és kifejezés más vagy egyáltalán nem létezik Olaszországban. S vajon a franciák és németek, amikor Ticinóban olaszt tanulnak, meg vannak győződve arról, hogy Dante nyelvét sajátítják el?

A Zingarelli szótár 2002 óta említést tesz a helvétizmusokról is. Ez egyfajta elismerése az olasz nyelv helyi használatának, s nagy előrelépés a svájci olasz kultúrában. „Úgy beszélsz, mint egy svájci!” – nehéz eldönteni, ez vajon bók-e. Fonetika szempontjából jellemző, hogy a 's'-t z-nek ejtik, a 'v'-t pedig u-nak. Így lesz az 'un cavallo al sole'-ból *un cauuallo al zole*. Nem elegáns, de érthető a kiejtés. Az 's' akkor lesz z, amikor másik mássalhangzó előzi meg. A 'v' pedig akkor lesz u, ha két magánhangzó közé ékelődik vagy a szó elején áll. De jegyezzük meg: Rómában a comprensibile *comprenzibibile*.

A ticinói reggelinél nem találunk 'fette biscottate'-t, csupán *zibac*-ot (Zwieback), amire teszünk *confittura*-t. Egy étteremben nem elég 'un caffè'-t kérnünk, mint Olaszországban, mert rögtön megkérdezik, vajon *tazza grande*-t?

A *com'è* ekvivalens a 'come va' kifejezéssel. Ez személytelenebb, a svájci ugyanis jobban kedveli a semlegesebb formát. De mi hogy megy: az élet? egészség? munka? mindez együtt? Mindenesetre ezt a kérdést csak informális környezetben teszik fel, amire igaz választ nem is várnak, így az *a regola* nem meglepő, ami annyit tesz: 'non possiamo lamentarci; abbastanza bene'.

A reklámokban az a rendhagyó, hogy a svájciak magázó formát használnak. Érdekes az is, hogy Ticinóban az árak elé mindig odateszik a *solo* kifejezést, amely akár ironikus is lehet: *un chilo di costine per „soli” SFr. 8.50*.

A legnagyobb különbség azonban a svájci és olaszországi olasz között a politikában mutatkozik meg. Míg Olaszországban 'ministri', 'deputati', 'senatori' alkotják a politikai vezetést, addig Svájcban a *consiglieri* (*federali, nazionali, gli Stati*). Mindezek a svájci sajátos politikai felépítést tükrözik.

A foci terén: *enz* 'fallo di mano', *penànti* 'calcio di rigore', *opsàit* 'fuori gioco'. Furcsa kifejezések, ám tükrözik a foci angol eredetét, hiszen ezek a „hands”, „penalty”, „off-side” szavakból származnak. Ma az olasz nyelv talán az egyedüli európai nyelv, mely nem használja a „football” kifejezést.

Európában Svájc az egyetlen ország, mely olyannyira megbízik a postai szolgáltatásokban, hogy annak kifejezésére, miszerint „minden simán ment”, az *è andato come una lettera alla posta*-t használja a *’liscio come l’olio’* helyett.

Nem a ticinóiak találták fel a pizzát, a spagettit, az olívaolajat. A risotto azonban tipikus ticinói étellé vált, de a rizst Lombardiából és Piemontéből importálták. A risotto eredetileg a milánói burzsoázia étele volt. Ami tényleg eredeti, tipikus étel, az a kukoricakása. 100 évvel ezelőtt ezt ették reggelire, ebédre, vacsorára. Manapság borjúlábbal, Gorgonzola sajttal kínálják.

Alessio Petralli (1996) utal egy felmérésre, melyet a nyolcvanas években 72 nemzet több mint 20 ezer alanya töltött ki. Ebből kiderül, hogy főként nők tanulják az olasz nyelvet. A motivációt tekintve a kulturális gazdagodás, tanulmányok folytatása áll előtérben. Tovább bontva, motivációs erő követni tudni az olasz nyelvi előadásokat, műsorokat, irodalmi szöveget olvasni. Tetszetős nyelv, már csak azért is, mert könnyen köthető az élet olyan dolgaihoz mint művészet, zene, divat, konyha. Minthogy Olaszország világgazdasági pozíciója igen erős, főként a mediterrán országokban munkahelyi szempontból is sokat választják ezt a nyelvet. Az egyesült Európával nő az igény arra, hogy megértsük egymást. Az internacionalizmusok (olyan szavak, melyek alakítani hasonlóságot és azonos jelentést mutatnak több nyelvben) segítik a megértést. Gyors összevetés az olasz, spanyol, francia, angol és német között: *motore, motor, moteur; motor; Motor; letteratura, literatura, littérature, literature, Literatur; giraffa, jirafa, giraffe, giraffe, Giraffe*; vagy a *puma*, mely mind az öt nyelven ugyanaz.

A német Svájcot tekintve a reklám, marketing szereti az olasz elemeket. Ez főként a gasztronómia, ruházat, lakberendezés terén mutatkozik. Ez egyrészt a „made in Italy” előretörését mutatja, másrészt az olaszokkal, azok kultúrájával szemben érzett szimpátiát (a hatvanas, hetvenes években ennek ellenkezője volt jellemző). A fantáziánévek is tért hódítanak, mint például *’röstizza ’pizza con Röschi’; ’brillieria ’ottico’; ’pizzorante ’ristorante’; ’denarobank ’banca’; ’panissimo ’panetteria’*. Ezek tényleg csupán a fantáziára bízott kreációk, melyek Olaszországban nem is ismertek.

Az 1990. évi népszámlálás adatait tekintve Ticino kanton lakosságának 82,8%-a jelölte az olaszt fő nyelvnek, 9,8% a németet (ebből 23% egynyelvű, 68,7% többnyelvű), 1,9% a franciát, 5,4% pedig egyéb nyelvet. Munkahelyen, főként a harmadik szektorban, 97,6% használja az olaszt, 23,5% a németet, 20% a franciát, 9,2% az angolt. Egész Svájcot tekintve 524.116 fő, azaz a teljes lakosság 7,6%-a nevezte az olaszt fő nyelvnek. Ebből 244.843 főnek a lakhelye az olasz Svájc területe, 279.279 fő Svájc egyéb területén lakik.

Biscossa 1968-ban a ticinói olasz elszorításáról beszélt (Berruto–Burger 1985), ami az északról és délről jött nyomás következménye. Lurati (1976) optimistábban látta a helyzetet, miszerint a németnek nincs meg az a tartóssága és folytonossága, ami fenyegetőleg hatna az olaszra. Bianconi (1982) felhívta a figyelmet a számos német feliratra, a német nyelvű politikai pártok jelenlétére, a Schwyzerdütsch körüli vitákra. Berruto és Burger az 1983/84-ben az olasz és német jelenlétéről szóló szemináriumukon Zürichben összegyűjtötték a támpontokat. Fontos tény a Ticino kantonban élő német ajkúak számának növekedése; az olasz-német kétnyelvűség térhódítása; a német nyelv hatása az olasz nyelvre. Meglehetősen negatív tényezők mindezek, főként akkor, ha belegondolunk, hányan nem hajlandók elsajátítani az olasz nyelvet. Pozitívként említendő azonban, hogy azok a közösségek, amelyekben a német jelenlét erősebb,

csak csekély számban fordulnak elő; a fiatal és aktív lakosság körében nem annyira jelentős a német jelenlét, mint a nyugdíjasok körében, akik viszont nem aktív résztvevői a kanton életének. Azok a németek, akik izoláltan élnek, nem befolyásolják a nyelvet. Akiknek viszont gyakori kapcsolata van az olaszokkal, azok megpróbálnak olaszul kommunikálni. A tömegkommunikáció a kantonon belül olaszul szól a nézőkhöz.

Ascona a kanton legelnémetesedettebb városa. Főként a turizmus és a kereskedelem terén bontakozik ki ereje. Sok a kétnyelvű bolt, hivatal. Lugano, olasz Svájc legnagyobb városa és a kanton legfőbb turisztikai és kereskedelmi központja a kétnyelvű, sőt háromnyelvű feliratokat részesíti előnyben, és sokszor megjelenik az angol. Árlistákon többnyire olasz–francia, olasz–német feliratokat használnak: *pesce filetto* / *Fischfilet*. Bellinzona – a kanton székhelye – alapelve az olasz fenntartása. Ritka a német felirat, a bankban is csak az olasz után következik a német nyelv használata. Tény azonban, hogy a német nyelv használata szükségszerűségeből ered, hiszen a kantonnak alárendelt szerepe van a német svájci területtel szemben.

Elsajátítani egy nyelvet annyit jelent: belépni egy kulturális környezetbe, amelyben alkalmazzák, amelyben él és működik ez a nyelv. A svájci olasz nyelv a standard olasz speciális formája, mely francia elemekkel és germanizmusokkal bővült. Olyan terminusok tarkítják, melyek tükrözik az ország intézményes, politikai, katonai, professzionális jellegét. Néhány terminus Olaszország egyes régióiban is használatos, nem csupán Svájcban. A ticinói köznyelv bizonyos értelemben sokszor furcsán hangozhat egy olaszországi olasz fülének, hiszen a német nyelv erősen hatott az itt beszélt nyelvre: *secondariamente* 'in secondo luogo' <zweitens; *servizio divino* 'servizio religioso' <Gottesdienst; *mantenere la testa fredda* 'il sangue freddo' <einen kühlen Kopf bewahren/behalten; *mosto dolce* 'succo di mele' <Süßmost; *sacco portatile* 'borsa, sporta' <Tragtasche.

A némettől való fenyegetettséget nézve beszélhetünk az „in praesentia” és az „in absentia” fogalmakról. Előbbi utal a német anyanyelvűek jelenlétére Ticino kantonban, utóbbi pedig arra a jelenségre, miszerint a nagy vállalatok központjai nem olasz Svájc területén vannak, így nagy a más nyelvűek befolyása.

Antonini és Vassere (1990) rámutat, hogy Svájcban nem csupán egy olasz nyelvet beszélnek, hanem legalább hat variánsa különböztethető meg: a Ticinóban beszélt olasz; a Graubünden italofoon részlein használt variáns; a helvét olasz (mely Svájc egyéb területeire jellemző); a föderális olasz (Bernben, az adminisztráció szövegében, fordításokban használt nyelv); az olasz bevándorlók nyelve; az egyszerűsített olasz nyelv mint lingua franca a különböző eredetű (török, spanyol stb.) munkások között.

A regionális olasz nyelv a standard olasztól leginkább lexikális elemekben különbözik. A német hatást jól érzékelteti a *prospetto* <Prospekt 'dépliant'; *samaritano* <Samariter 'infermiere volontario'; *tabletta* <Tablette 'pillola, tavoletta' értelemben. Tegyük hozzá, hogy az olasz nyelv is gyakorolt hatást a svájci németre, erre bizonyíték a *Fattura* (<fattura), *avisieren* (<avvisare), *fallieren* (<fallire), *Kassa* (<cassa), *Langensee* (<Lago Maggiore), *Luganensee* (<Lago di Lugano), *Risotto* (Svájcban semleges nemű, Németországban hímnemű szó).

A német hatás megfigyelhető a kölcsönszavak használatában: *Berliner* 'dolce alla marmellata'; *Polizeistunde* 'ora di chiusura serale dei bar'; olasz rag hozzáadásával a német szó beépül a nyelvbe: *tippare* 'battere' (il prezzo alla cassa); olasz szerkezetnek megfelelő, ám a németből fordított kifejezések használatosak: *penna a biglia* 'penna a

sfera'; *tesoro notturno* 'cassa continua'; *essere di picchetto* 'essere di turno'. Lexikálisan nagyon sok területet érint a német hatás: iskola (*nota* a 'voto' helyett), bürokrácia (*cassa malati* a 'cassa malattia' jelentésében), turizmus, helyi hagyományok, orvosi nyelv, posta, katonai nyelv, öltözködés (*vindiacca* mint 'giacca a vento').

A standard olasz tekintetében főként a mindennapi használathoz köthető szavak mutatnak eltérést. A *sminuzzato* mint 'trinciato', *specialina* mint „három dl üveg sör”, *pommes chips* a 'patatine' helyett. Megjelenik továbbá a *libretto* 'pagella'; *casa dei bambini* 'l'asilo, la scuola materna'; *plafone* 'soffitto'. A ticinói olaszban nagyon sok, a standard nyelvben már elavult kifejezés használatos: *fuoco* 'nucleo familiare'; *vallerano* 'valligiano'; *lapis matita*. Ugyanakkor olyan formációk is megtalálhatók, melyek előbb jelentek meg itt, mint a standard olaszban: *legge quadro*, *piano direttore*.

A standard olaszhoz mért különbségeket csoportosítva Gaetano Berruto (1984) hét alpontot különböztet meg:

(1) Helvét kultúrát tükröző kifejezések, svájci nemzeti terminusok, amelyeknek így nincs is olasz megfelelőjük Olaszországban. Ezek sokszor olasz–német–francia párhuzamot mutatnak: *auto postale* – Postauto – auto postale; *iscritto* – eingeschrieben – iscrit; *trattanda* – Traktandum – tractande, *proseminario* – Proseminar – proséminaire; *papeteria* – Papeterie – papeterie. Ezen helvétizmusok a német és francia tekintetében is különlegességek, hiszen például Németországban a különleges ajánlatra a Sonderangebot-ot mondják, nem pedig az Aktion-t. Főként a gasztronómia területén őrzik a szavak eredeti formájukat a helvét olasz használatban: *birchermüesli*, *café crème*, *cervelat*, *fondue*.

(2) Olaszországban nem létező kifejezések, melyek a szóképzés helytelen alkalmazásából erednek: *aromato* 'aromatizzante' a német Aromat-ból (prodotto per insaporire cibi); *bancomatico* a Bancomat-ból; *perspettiva* 'prospettiva' a német és francia Persektive/perspective-ből.

(3) Szavak, melyek ugyan kompatibilisek az irodalmi nyelv szóképzésének szabályaival, de Olaszországban nem használatosak: *affettapomodoro*; *dosagelato*; *automeccanici* 'meccanici'; *coperchiare* 'mettere il coperchio, coprire'. A regionális nyelvre jellemző képzők az *-anza*, *-mento*, *-zione*, *-bile*: *rinforzamento* 'rinforzo'; *contribuzioni* 'contributi'; *invertibile* 'inverso'.

(4). A standard olaszban is létező elemek, de a helvét olaszban teljesen más jelentésben állnak: *annunciare* 'denunciare' (saranno annunciati alla polizia); *firma* a német Firma-ból 'ditta, azienda' jelentéssel; ebből kifolyólag az „aláírás”-ra a *sottoscrizione*-t használja a német Unterschrift alapján. További példák: *economia domestica* <Haushalt 'famiglia, nucleo familiare'; *oreientare* <orientieren 'informare, dare ragguagli'; *piano* <Plan, fr.plan 'pianta, mappa'; *retrocedere* <zurücksenden 'restituire, rispedire'; *tasca* <Tasche 'borsa'; *vecchio* <alt 'ex, già'.

(5). Terminusok, melyek jelen vannak a standard olaszban hasonló jelentéssel, de szűkebb értelmezésben (más szövegkörnyezetben használják): *impaccare* 'impacchettare' – il pane viene impaccato; *in classe* '(a) lezione, (in) aula'; *compera* 'acquisto' – dal giorno della compera. A német „lassen” példájára használják a *lasciare* igét a 'fare+infinito' és a 'potere' jelentésében: *lasciar pubblicare la dissertazione* in una rivista (erscheinen zu lassen); *si lasciano comprovare* 'si possono comprovare'. Egyéb példák: *ottenibile* 'disponibile, in vendita' a német lieferbar, erhältlich alapján; *serioso* 'serio' <seriös; *teoretico* 'teorico' <theoretisch.

(6) „Szociolingvisztikai helvétizmusok”, azaz a standard olaszban azonos jelentéssel bírnak, de ott egy felsőbbrendű nyelvi változathoz tartoznak, míg a helvét olaszban ezek a köznyelv elemei: *sito* 'collocato, situato'; *biasimo* 'rimprovero'. Gyakran használatos a *dacché* a 'poiché', valamint a *poscia* a 'poi' jelentésében.

(7) Szinonimapárokból előnyben részesítik azt, amelyik a standard olaszban a kevésbé használatos: *nervosità* 'nervosismo'; *purea di pomodoro* 'passato di pomodoro'; *rimpiazzare* 'sostituire'; *sorta* 'tipo, genere'.

A német nyelv hatása megmutatkozik a prepozíciók, határozott névelők, jelzők, határozósók, végződések, a vessző, valamint a frazeologizmusok használatában is.

Prepozíciók: a német összetett szavakat a *di* előjárószóval adja vissza, pl. Eiswürfelfach – *vano cubetti di ghiaccio*. A *di* főnévi igenevet vezet be a német „zu” és a francia „de” mintájára, ami egyébként a standard olaszban is használatos: *è obbligatorio di far vedere, è possibile di parlare*. Német megfelelőik hatására egyes vonzatok másképp tűnnek fel a helvét olaszban: *ho molte cose a fare, far parte a* (teilnehmen an), *preoccuparsi con* (sich beschäftigen mit), *contare con* (rechnen mit). Aki nem kellőképpen sajátította el az irodalmi olasz nyelvet, annak nem ajánlatos fejben tartani az *in tre ore* 'fra tre ore'; *abita in Coira* 'abita a Coira'; *in scuola* 'a scuola'; *convenire per* 'essere adatto a' <sich eignen für; *durante tanti anni* 'per tanti anni' <während kifejezéseket sem.

A határozott névelők használatában néha ellentmond a regionális olasz a standard olasznak. A standard olasz nem tenné ki a névelőt, a regionális igen: *serbatoio della scorta*, vagy éppen fordítva: *contiene ca. 25% di meno di grassi* – 'il 25%' helyett; *in 1983* 'nel 1983'; *in regione alpina* 'nella regione alpina'; *dopo accettazione di queste proposte* <nach Annahme.

A jelzők, határozók tekintetében úgy jelenik meg a német hatás, hogy előre kerül a módosító szó: *la moderna tecnica, originali gioielli, leggermente strizzare*.

A végződésekben nincs egyezés; egyformává teszik őket: *sono cose difficile, delle breve domande, le canzoni italiani, qualche minuti*.

A határozósókat a német alapján kapcsolják össze: *sempre ancora* immer noch; *molto troppo / troppo molto* viel zu / zu viel; *rispettivamente* beziehungsweise; *con ciñ* damit / dazu; *dove* wobei; *in ogni tempo* jederzeit; *per subito* ab sofort; *come* wie (come è bello? 'è bello?' wie schön ist es?); *mezzo anno* 'sei mesi' Halbjahr; *ogni seconda settimana* 'ogni due settimane' jede zweite Woche; *rendere attenti* 'richiamare l'attenzione su' aufmerksam machen auf; *non ho volentieri gli spaghetti* 'non mi piacciono gli spaghetti' ich habe Spaghetti nicht gern; *non adopera della piazza* 'non occupa spazio' braucht keinen Platz.

A frazeologizmusok egy részében is alkalmazkodnak a német megfelelőhöz: *ho pena di concentrarmi* 'faccio fatica a concentrarmi' ich habe Mühe, mich zu konzentrieren; *prego compilare in stampatello* 'si prega di ...' Bitte...; *latte freddo dal frigorifero* Milch aus dem Kühlschrank.

A vessző használata eltérhet az irodalmi olaszban megszokottól: *le ho detto, di andare; credo, che non sia venuto*.

A német nyelv befolyását bizonyítsuk további példákon: *calcolazione* 'calcolo' <Kalkulation; *laborantina* 'assistente di laboratorio' <Laborantin; *Nàtel* 'telefono cellulare' <Nationales Auto Telefon.

Nem csekély a francia nyelv hatása sem: *buralista* 'responsabile dell'ufficio postale' <buralista; *epilazione* 'depilazione' <épilation; *esperienza* 'esperimento' <expérience; *gibollare* 'ammaccare' <giboulée (de származhat a lombard giboll-ból is); *plafone* 'soffitto' <plafond; *prevenire* 'avvertire, mettere sull'avviso' <prévenir; *rimarcare* 'notare, rilevare' <remarquable; *ripresa* 'permuta' <reprise; *riservare* 'prenotare' <réservation; *valevole* 'valido' <valable.

Mind a francia, mind a német nyelv megmutatkozik például a következő szavak hallatán: *carta* 'scheda, biglietto, tessera' <Karte/carte; *compensazione* 'compenso' <Kompensation/compensation; *confettura* 'confettura, marmellata' <Konfitüre/confiture; *ghitarra* 'chitarra' <Gitarre/guitare; *medicamento* 'farmaco, medicina' <Medikament/médicament; *rango* 'posto in classifica' <Rang/rang.

A lombard hatás figyelhető meg a *lunghino* 'forma di pane stretta e allungata di tipo francese', valamint a *gàbola* 'grana, guaiò' szavaknál. A *Tony* 'Clown' pedig a híres svájci bohóc nevéből származik.

Az *il ticket, il part time, il ferry-boat, il quiz, il weekend, soft, okay okay* pedig bizonyítják, hogy az itt beszélt nyelvet sem kerülte el az angol befolyás.

Mivel minden egyes nyelvi közösség a saját olasz nyelvét beszéli, nem meglepő, hogy Poschiavo területén a címben utalt *vado a una nozza* kifejezést mondják, mikor egy 'matrimonio'-ra mennek. De a különbözőségeknek köszönhető az is, hogy az úgynevezett helvét olasz szintjén találunk olyan kifejezéseket is, amelyek magából a ticinói dialektusból származnak: *tirare in giro* 'prendere in giro'; *tirarsi storto* 'ubriacarsi'; *prendere i topi* 'essere in ritardo'. Nem meglepő hát, ha úgy érzi az olvasó, kavalkádnak tűnik e szép olasz nyelv. De használata bizonyítja, bármilyen különlegességekkel is bír a standard nyelvhez képest, a közösségek maguk között jól megértik egymást és büszkéek a saját identitásukat kifejező nyelvi variánsra.

IRODALOM

- Antonini, Francesca – Vassere, Stefano (1990): L'italiano del canton Ticino e i suoi rapporti lessicali con il tedesco e l'italiano standard. In: Vouga, Jean-Pierre. – Hodel, Max Ernst: *La Suisse face à ses langues = Die Schweiz im Spiegel ihrer Sprachen = La Svizzera e le sue lingue*. Aarau/Francfort-sue-le Main: Verlag Sauerländer. pp. 137–45.
- Berruto, Gaetano (1984): Appunti sull'italiano elvetico. In: Castellani, Arrigo – Seriani, Luca: *Studi linguistici italiani* Vol. X. Fasc. I. Roma: Salerno Editrice. pp. 76–108.
- Berruto, Gaetano – Burger, Harald (1985): Aspetti del contatto fra italiano e tedesco in Ticino. *Archivio Storico Ticinese* no 101, marzo 1985. Bellinzona. pp. 29–76.
- Bianconi, Sandro (2003): Problemi linguistici. Enunciazioni ideali e dati reali. In: Ghiringhelli, A. (a cura di): *Il Ticino nella Svizzera*. Armando Dadň editore. pp. 173–90.
- Felder, Anna (1999): L'italiano elvetico? *Schweizer Monatshefte* 79/9. pp. 20–4.
- Franceschini, Rita (2000): Italiano 'di moda': adozione linguistica nella Svizzera tedesca. *Babylonia* 2/2000. pp. 18–22.
- Morresi, Enrico (2000): Ticino e ticinesi doc/AOC/mit Prädikat. *Babylonia* 2/2000. pp. 6–8.
- Petralli, Alessio (1996): *Lingue sciolte. Dalle minoranze linguistiche locali alle nuove tecnologie internazionali*. Bologna: CLUEB. pp. 110–7.
- Savoia, Sergio – Vitale, Ettore (2003): *Lo svizzionario*. Edizioni Linguanostra. Nastro & Nastro Srl. Germignaga.